

Georgi Mitrinov

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

On Delyu Haydutin as Part of the History of Zlatograd and the Middle Rhodopes

Abstract: The article offers a critical reading of a material titled *Who invented Delyo Voyvoda?* published in May 2024. To support his arguments, the author delves into the historical memory associated with Delyu Voyvoda of Daradere (now Zlatograd) and goes on to explore folk songs and legends dealing with the life of the voivode and his role as defender of the Bulgarian Christians in the Rhodopes during the Ottoman rule.

Keywords: Bulgarian Rhodope folklore, folk songs, traditions, folk memory, Rhodope outlaws

Георги Митринов

(България, Институт за български език, Българска академия на науките)

За Делю хайдутин като част от златоградската и среднородопската история

В началото на м. май, 2024 г., автор с името Иво Георгиев публикува в сайта „Площад Славейков“ материал с провокативното заглавие „Кой измисли Делю хайдутин?“ и с подзаглавие „Легендата за несъществуващия герой започва да се ражда след като песента на Валя Балканска тръгва в Космоса“ (<https://www.ploshtadslaveikov.com/koj-izmisli-delo-hajdutin/>).

Още в началото трябва да се отбележи, че авторът преиначава името на народния герой. В народните песни и предания навсякъде личното име на героя е изписвано в облик Делю хайдутин и Делю войвода, и би трябвало то така да се изписва. Освен ако И. Георгиев не се е добрал до някакви нови писмени източници, за каквито обаче не споменава в своя текст. В публикацията си той прави опит да представи спомена за народния герой, за хайдутина Делю от Даръдере, в народната памет като една скорошна измислица, несъобразявайки се с всичко написано и публикувано досега за този народен герой. Освен това авторът свързва утвърждаването на този „нов спомен“, чрез изграждане на паметник на героя в Златоград през 1984 г., с Възродителния процес. А паметник на народния герой Делю хайдутин златоградчани построяват още през 1942 г.! Що се отнася до новия паметник, той е открит не през 1984, а през 1981 г., като част от новия градски център, и събитието е свързано с отбелязването на 1300-годишнината от създаването на Българската държава (Пачилов/Pachilov 2022: 28-29). Но И. Георгиев не спира дотук. Делю хайдутин е прикачен от него към групата на „герои, защитавали уж българщината от потурчване“. За негово сведение в народните предания и песни, посветени на Делю хайдутин / Делю войвода, достатъчно ясно е казано, че той, като народен закрилник и войвода на чета, се бори открито против насилственото помюсюлманчване на местните българи християни, а не „уж“ (Примовски/Primovski 1965: 181-192).

Но да се спрем по-детайлно на написаното от И. Георгиев в краткия му текст. Той споменава изследването на българската османистка и историчка Бистра Цветкова „Хайдутството в българските земи през XV – XVIII век“, в което нищо не се откривало за Делю хайдутин от Даръдере сред цитираните писмени източници (Цветкова/Tsvetkova

1971). Книгата на Б. Цветкова излиза през далечната 1971 г. Авторката използва публикувани османски документи, както и изследвания на македонски, гръцки и турски автори, по темата за хайдутството на Балканите, открити дотогава. Важно е да се отбележи, че изключително голям процент от публикуваните в изследването документи са за географската област Македония, доста са за Западна България и за Северна България, а за Родопите и Западна Тракия на практика няма почти никакъв писмен документ. Едва в три писмени документа се споменава косвено за тези области:

№ 251 – Хайдутски действия по пътя Гюмюрджина – София от 05.02.1722 г. (никакви конкретни факти не са дадени);

№ 213 – Хайдутите нападнали дома на знатен турчин от 04-13.07.1694 г. (споменава се с. Исакой, Гюмюрджинско (вероятно Исикой), в което е извършено грабителство, но не от местни хайдутти);

№ 292 – Оплакване от издевателствата на наиб, извършени при претърсванията за хайдутти, вероятно от XVIII в. (оплакват се представители на населението от нахия Рупчос).

Но значи ли това, че през този период XV – XVIII в. в Родопите не е имало хайдушко движение?

Като довод за липсата на хайдутти в Родопите и в частност в днешно Златоградско, И. Георгиев изтъква, че на картите за разпространението на хайдутството по българските земи през XVII и XVIII в., включени в изследването на Б. Цветкова, „не е означена такава дейност в района на Източните Родопи, само една малка зона в района на Ивайловград и на юг от Гюмюрджина до Бяло море“. Но авторът не си задава въпроса дали за всички недоволни българи, дръзнали да оказват въоръжена съпротива срещу османската власт, има останали писмени документи в османските архиви? Пък ако има, дали са издирени и публикувани? Факт е, че макар да се появяват нови документи от тези османски архиви за българите в Родопите в по-ново време, изчерпателни данни за съдбата им в преломните времена на масови помюсюлманчвания все още няма публикувани. Парадоксално е, че в изключително богатите архивни фондове на Османския архив все още не са открити писмени материали за българите в Среднородопието например. Но това е друга тема.

Относно самите карти, публикувани в изследването на Б. Цветкова, на картата на с. 184-185, под заглавие „Хайдутско движение през XVIII век“, когато е живял и действал даръдерският хайдутин Делю, е заштрихован един район на днешно Дедеагачко, Софлийско и югоизточната част на Гюмюрджинско. На север е отбелязан район от западните части на днешно Хасковско, южно от р. Марица, приблизително под района на Чирпан. Но в публикуваните писмени документи не се откриват сведения за дейност на хайдутти там! На приложената карта под заглавие „Хайдутското движение през XVII в.“ (с. 103-105) е заштрихован районът на Димотишко, Ференско, Гюмюрджинско и на север от р. Арда, в Харманлийско. В крайно оскъдните писмени документи за XVII в., включени в изследването (от №23 до №30), никъде не се споменава за активно хайдушко присъствие в посочените райони. Не става ясно как и въз основа на какви писмени документи Б. Цветкова е определила, че там има „активна хайдутска дейност“. От своя страна И. Георгиев пък е представил данните от картата за XVII в. обобщено в своя текст, т.е. и за времето, в което е живял и действал Делю хайдутин, през XVIII в., без да отбелязва различията в двете карти, т.е. преиначава фактите, представени в книгата.

Важно е да се отбележи, че в района на Северна Странджа и Хасекията, на картата за разпространението на хайдутството през XVIII в. по българските земи е изписано името на Вълчан войвода, т.е. на известен български войвода, според приложената легенда за означенията. По изписаната библиография Б. Цветкова е черпила сведения за неговата дейност от публикации на П. Р. Славейков, както и от една книга на Д. п.Николов със

заглавие „Одринска Тракия“, публикувана през 1919 г. Оказва се, че тя е използвала и такива писмени източници в изследването си. А защо изследователката не се е позовала на данните от публикацията на родоповеда Стою Н. Шишков за Делю войвода, появила се още в 1892 г. на страниците на сб. „Родопски старини“ (Шишков/Shishkov 1892: 12-13), остава загадка. Вероятно е неин пропуск. Но това не прави впечатление на И. Георгиев. Той не цитира този писмен източник, а само споменава в един ред, че в него родоповедът „повтаря почти същото, което пише в Бележника“ (т.е. в „Историческия бележник“). Ако беше прочел задълбочено написаното от родоповеда Величко Пачилов в книгата му, посветена на Делю хайдутин, който е и войвода на чета, особено в преиздадената версия от 2022 г., щеше да научи за още несъответствия между публикацията на Ст. Шишков и написаното в „Историческия бележник“ (Пачилов/Pachilov 2022: 24-25). Но това изследване, събрало всички известни факти за живота и дейността на Делю хайдутин, въобще не се споменава в текста на И. Георгиев. А и в двете издания на книгата е обяснено подробно несъответствието на данните за влизането на Делювата чета в Райково, не както пише И. Георгиев „в Смолян (всъщност Смилян)“. Впрочем той назовава „Историческия бележник“ фалшификат, но се оказва, че сам фалшифицира данните в писмения паметник, като ги преиначавя. А в изследването на В. Пачилов е събран наличният материал от писмени източници за Делю хайдутин / Делю войвода. Без да си прочел въпросната книга, да пишеш за Делю хайдутин е несериозно, още повече, че в новото издание от 2022 г. авторът добросъвестно е допълнил проучването си с нова, допълнителна фактология.

Що се касае до познанията на И. Георгиев по темата, както е видно, той не е прочел внимателно текстовете на „Историческия бележник“. Изброените войводи с чети са от християнски села в Среднородопието, а не са дошли отвън, както той пише. И защо от всяко християнско село, включено в списъка, да не се е образувала чета с войвода? Но това се струва недействително на И. Георгиев, който възкликва: „Забележете – десет войводи с четите си накуп идват по този край – нещо невероятно и... бъдещо съмнение. И това в началото на XVIII век“.

Родоповедът Борис Дерибеев в свое изследване цитира османски документ от есента на 1676 г., който представлява султанска заповед, разпратена до казалийските центрове Димотика, Фере, Гюмюрджина, Енидже Кара су, Чаглаик, Драма, опасващи от изток и юг Родопите. В нея се споменава за изпратен от султана устабостанджия Реджеб с цел да организира борбата срещу хайдутите. Вменява се на местните властници:

Със съдействието на споменатия определен и изпратен устабашия на всяка цена да залавяте хайдутите разбойници и разбойниците по пътищата, които са се появили из тези области (Дерибеев/Deribeev 1986: 258).

Авторът приема, че масовите акции за помюсюлманчване са предизвикали тази „истинска вълна на съпротива“.

На следващо място трябва да се отбележи, че относно историческата личност Делю хайдутин / Делю войвода има запазени предания, а не легенди, както и народни песни. И. Георгиев не прави разлика между предание, легендарно предание и легенда. Народното творчество, особено песенното, е извор на важни сведения за съдбата на българското население в Родопите и не само там. Публикацията на родоповеда Ст. Шишков от края на XIX в. включва данни за живота и дейността на народния закрильник Делю войвода. Ама във варианта на песента за Делю хайдутин от с. Съчанли, Гюмюрджинско, не се били споменавали двата дарьдерски рода Домбовци и Караджовци, отбелязва И. Георгиев. Нормално е да е така. Колкото е по-отдалечен териториално вариантът на една народна песен или на предание от първоизточника (от мястото, където е създадена народната песен и преданието), толкова отделни важни подробности са променени.

И да се върнем пак на хайдутството в най-обширната българска планина. Дали то е съществувало? А как иначе е оцеляло малобройното християнско местно население при масовите помюсюлманчвания? Може би официалната османска власт го е защитавала или местните мюсюлмани деребеи? Да зачеркнем всички ония предания за насилствено помюсюлманчване в Среднородопието, за които има сведения в публикации на родоповедите Хр. Попконстантинов, Ст. Шишков, В. Дечов, както и в публикациите на техните последователи? Тогава може би с лека ръка трябва да зачеркнем и всички предания, събрани от краеведа Никола Иванов за района на Източните Родопи, свързани с помюсюлманчването на местното християнско население и със съпротивата, която то е оказвало (за скритото християнство в с. Пресека, Момчилградско, за въоръжената съпротива на българите в района на с. Бял извор, Ардинско, начело с мома Жълтуша и др.) (Иванов/Ivanov 2018). Б. Дерибеев споменава за Делю войвода от Златоград, наред с други закрилници на българското християнско население в Източните Родопи срещу помюсюлманчванията:

Иван Кърджалията, Кралю войвода, действал в Хасковско и Смолянско;
Стоян войвода, Ангел войвода от с. Манастир, Гюмюрджинско;
Караджа войвода от Давидково (Дерибеев/Deribeev 1986: 258).

Нищо не се знае например от официални османски писмени документи за Караджа войвода, живял и действал в Среднородопието в края на XVIII и в началото на XIX в. Но народната песен за неговия сблъсък с турския Кара кадия е факт. Записана е в различни варианти и е много популярна в района. Запазени са различни топоси (ороними, хидроними), свързани с неговата дейност. Спомен в народната памет за войводи, оказали със своите дружини отпор на настъпващите турци при завладяването на Родопите, също има. Да си припомним преданието за легендарния Гордю войвода в Девинско (Дечов/Dechov 1978: 30-31). Този войвода също не е споменат в цитираните от Б. Ганчева писмени извори. Това значи ли че не е съществувал, а е измислен герой?

Добре би било, преди да започне да пише, авторът да се бе запознал подробно с публикуваните материали по темата. В случая И. Георгиев не споменава никъде за книгата на златоградския краевед и изследовател на миналото на Златоград В. Пачилов „Излел е Делю хайдутин...“, появила се в реномираното издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ през 1998 г., може би защото това не се е случило по времето на „Възродителния процес“? Вместо да посети библиотеката в Златоград, пък и регионалната библиотека в Смолян, да потърси писмени материали по темата за живота и дейността на Делю хайдутин / Делю войвода, каквито немало има, а и да ги прочете, И. Георгиев предпочита да поспори със своя приятел, златоградският краевед Розалин Хаджиев, историческа личност ли е Делю хайдутин или не. Та и да го обори, показвайки широки познания от античната история за бога Зевс и за планината Олимп! А всъщност тази негова публикация го представя не само като недобре подготвен да пише по темата за даръдерския Делю хайдутин и въобще за хайдутството в Родопите през XV – XVIII в., но и като вменияващ на читателите как да се отнасят с историческото си минало. Заслужава да се спомене неговото финално напътствие:

Легендите и фолклорът са наше голямо богатство, а песента за Делю е великолепа и е много хубаво да помним и слушаме тези песни, но е добре да се познаваме и ценим все пак и историческите документи. Колкото ги има.

От този финален напътствен цитат се оказва, че песента за Делю, която „е великолепа“, се е размножила („...да помним и слушаме тези песни...“). Оказва се също, че легендите и фолклорът, според него, са две различни понятия, а е знайно, че легендите са вид словесни фолклорни творби, особено в контекста, в който авторът използва двете

понятия. Друг е въпросът, че в случая въобще не става въпрос за легенди, а за народни предания и за народни песни. Да, някои от преданията за Делю хайдутин / Делю войвода включват легендарни мотиви, но те все пак са предания. Интерес буди прозрението на автора: „...но е добре да се познаваме и ценим все пак историческите документи“. Е, не става съвсем ясно с кого да се познаваме, пък и заедно после с него да ценим, все пак, историческите документи.

Тук може да се добави, че трябва добросъвестно да бъдат цитирани тези исторически документи. И въобще трябва да се отнасяме с нужния респект към родната ни история, към устното народно творчество, което е съхранило данни за тази наша история. Да сме запознати с публикациите на различни автори (строго научни разработки и краеведчески изследвания) по дадена тема, за да допринасяме с писмените си изяви, дори ако те са критични. Важно е тезите ни да са добре аргументирани. Иначе, както в случая, само показваме колко не сме подготвени по дадената тема.

ЛИТЕРАТУРА

- Дерибеев 1986: *Дерибеев, Б.* Ахрида. Второ преработено и допълнено издание. Пловдив: Издателство „Христо Г. Данов“ (Deribeev 1986: *Deribeev, B.* Ahrida. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. Plovdiv: Izdatelstvo „Hristo G. Danov“).
- Дечов 1978: *Дечов, В.* Миналото на Чепеларе. Пловдив: „Христо Г. Данов“. Второ издание (Dechov 1978: *Dechov, V.* Minaloto na Chepelare. Plovdiv: „Hristo G. Danov“. Vtoro izdanie).
- Иванов 2018: *Иванов, Н.* По дирите на патриарх Евтимий. Габрово: Издателство Експрес (Ivanov 2018: *Ivanov, N.* Po dirite na patriarh Evtimiy. Gabrovo: Izdatelstvo Ekspres).
- Пачилов 1998: *Пачилов, В.* Излеп е Делю хайдутин... София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (Pachilov 1998: *Pachilov, V.* Izlep e Delyu haydutin... Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- Пачилов 2022: *Пачилов, В.* Излеп е Делю хайдутин... София: Партнер БГ (Pachilov 2022: *Pachilov, V.* Izlep e Delyu haydutin... Sofia: Partner BG).
- Примовски 1965: *Примовски, Н.* Делю войвода и родопската народна песен. – Известия на Тракийския научен институт № 1, 179-192 (Primovski 1965: *Primovski, N.* Delyo voyvoda i rodopskata narodna pesen. – Izvestiya na Trakiyskiya nauchen institut №1, 179-192).
- Цветкова 1971: *Цветкова, Б.* Хайдутството в българските земи през XV–XVIII век. София: Наука и изкуство (Tsvetkova 1971: *Tsvetkova, B.* Haydutstvoto v balgarskite zemi prez XV–XVIII vek. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Шишков 1892: *Шишков, Ст. Н.* Материали из Даръдере. – Сб. Родопски старини, №4 (Shishkov 1892: *Shishkov, St. N.* Materiali iz Daradere. – Sb. Rodopski starini, №4).